

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ**  
**BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

---

*Əlyazması hüququnda*

**ELNUR ALLAHVERDİ OĞLU NİFTƏLİYEV**

**AZƏRBAYCANDA SİYASİ JURNALİSTİKANIN TƏŞƏKKÜLÜ**  
**VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ**  
**(1900-1920-Cİ İLLƏR)**

**İxtisas: 5720.01 - Jurnalistika**

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**  
**elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

**A V T O R E F E R A T I**

**Bakı – 2014**

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinin Mətbuat tarixi və ideoloji iş metodları kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

**Elmi rəhbər:** **Şamil Qiyas oğlu VƏLİYEV**  
*filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*

**Rəsmi opponentlər:** **Nəsir Abbas oğlu ƏHMƏDLİ**  
*filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*

**Abid Həmid oğlu TAHİRLİ**  
*filologiya üzrə elmlər doktoru*

**Aparıcı müəssisə:** **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji**  
**Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı**  
**kafedrası**

Müdafiə «\_\_05\_\_» \_\_12\_\_ 2014-cü il saat «\_\_»-də Bakı Dövlət Universiteti nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru dissertasiyalarının müdafiəsini keçirən D.02.181 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1148, Bakı, Z.Xəlilov küçəsi, 23, Bakı Dövlət Universiteti, əsas bina, II mərtəbə, Videokonfrans otağı.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat «\_\_» \_\_\_\_\_ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

**D.02.181 Dissertasiya Şurasının**  
**elmi katibi, filologiya üzrə elmlər**  
**doktoru, professor:**

**T.H.HÜSEYNOV**

## TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

**Mövzunun aktuallığı.** Azərbaycan siyasi jurnalistikasının təşəkkülü, inkişaf mərhələləri, mətbuat həyatındakı, ümumiyyətlə, ictimai-siyasi mühitdəki yeri və rolunun müasir tələblər baxımından araşdırılması, dəyərləndirilməsi bu gün daha aktual və əhəmiyyətlidir. Unutmaq olmaz ki, müasir cəmiyyətdə çox önəmli rol oynayan mətbuatın siyasi münasibətlərə və proseslərə yaxından nüfuz etmək imkanları da nəzərə alınsa, onun rolunun və məsuliyyətinin kifayət qədər böyük olduğuna heç bir şübhə yeri qalmır. Heç də təsadüfi deyil ki, ictimai rəyə təsir göstərmək imkanına görə kütləvi informasiya vasitələrini məcazi mənada dördüncü hakimiyyət adlandırırlar. İctimai rəyin formalaşmasında, ictimai-siyasi proseslərin inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşməsində onun rolu və əhəmiyyəti son dərəcə böyükdür. Ölkədə və dünyada baş verən bir sıra mühüm siyasi-ictimai və mənəvi proseslərin ictimaiyyət tərəfindən dərk edilib qiymətləndirilməsi, əsasən, kütləvi informasiya vasitələrinin sayəsində mümkün olur.

«Unutmaq olmaz ki, mətbu fəaliyyətinin özü siyasətdir. Siyasətin ifadəsi olmaqla mətbuatın özünün də siyasəti mövcuddur, onu siyasətdən, siyasi həyatdan kənar təsəvvür etmək mümkün deyildir. Mətbuatsız siyasət-sadəcə, mövcud deyildir»<sup>1</sup>.

«Mətbuatın özü də siyasi-iqtisadi obyektidir»<sup>2</sup> -deyən M.Ə.Rəsulzadə bu fikrini 1911-ci ildə yazdığı «Mətbuat azadlığı» məqaləsində daha sonra belə şərh edir: «İnsanların ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyəti yüksək səviyyəyə çatdıqda mətbuat daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. O, ümumi təşkilatları təbliğata dəvət edən, nicat verən siyasət üzərində nəzarətçi kütləvi təbliğat vasitəsidir»<sup>3</sup>.

Sovet dövründə mətbuat sosial və siyasi mübarizənin, ictimai rəyin və dünyagörüşün formalaşmasında qüdrətli silah adlandırılırdı<sup>4</sup>.

Hazırda sovet ideologiyasının, Kommunist Partiyasının siyasi eh-kamlarının mənəşəsindən xilas olan Azərbaycan cəmiyyətində milli-mənəvi dəyərlərə sahib olmaq, onları daha da zənginləşdirmək mühüm vəzifəsidir. 70 il ərzində insanların alışdıqları həyat və düşüncə tərzindən birdən və birmənalı uzaqlaşmaq, imtina etmək, əlbəttə, qeyri-mümkündür.

---

<sup>1</sup> Mətbuat və demokratiya. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1999, s. 61.

<sup>2</sup> M.Ə.Rəsulzadə. Əsərləri, II c, 1909-1914. Bakı: Şirvan nəşr, 2001, s.71 .

<sup>3</sup> Yenə orada.

<sup>4</sup> Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. IV c., Bakı, 1982, s. 529.

Söz, mətbuat azadlığı, digər demokratik dəyərlər ictimai mühitə tədricən sirayət edir, cəmiyyətdə çətinliklə bərqərar olur.

«Hər ölkənin mədəniyyətinin inkişafı onun ədəbiyyatının inkişafı ilə bağlı olduğu kimi, hər bir millətin siyasi vəziyyəti də onun mətbuat azadlığı ilə bağlıdır»<sup>1</sup>. Sovet dövrünün ideoloji çərçivəsi isə icazə vermirdi ki, ölkəmizdə söz azadlığı tam bərqərar olsun. Totalitar dövlətin əlamətlərindən biri də söz azadlığının mövcud olmamasıdır. Lakin 1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərin əvvəlləri Azərbaycan jurnalistikasında yeni ab-hava hiss edildi və mətbuatımız yeni bir inkişaf dövrünü yaşamağa başladı. Bu da yeni yaranan mətbuat və söz azadlığının nəticəsi idi. Artıq 1992-ci ildə ilk dəfə olaraq parlament tərəfindən KİV haqqında qanun qəbul edildi. Bu qanuna əsasən, «hər bir şəxs fikir və söz azadlığına malikdir»<sup>2</sup>.

Bu gün Azərbaycan söz, fikir və mətbuat azadlığının maksimum səviyyədə təminatı baxımından MDB məkanında ən qabaqcıl yerlərdən birini tutur desək, mənəcə, yanlışdır. Ölkəmizdə insan hüquqlarının, siyasi plüralizmin, vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğu öz təsdiqini, həm də demokratik institut kimi formalaşmış kütləvi informasiya vasitələrinin müstəqil fəaliyyətində, onların inkişafı üçün yaradılmış hüquqi təminatda tapır. Bu mənada Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığının təmin edilməsi, bu hüquqdan vətəndaşların və dövlətin mənafeyi naminə düzgün, səmərəli istifadə edilməsi sahəsində, şübhəsiz, KİV-in rolu böyükdür, danılmazdır. Belə bir şəraitdə isə jurnalistikanın, o cümlədən siyasi jurnalistikanın keçdiyi yolu, təcrübə və ənənələrini öyrənmək, ondan bəhrələnmək çox gərəklidir, vacibdir. Digər tərəfdən, siyasi jurnalistikanın tədqiqi həm də bütövlükdə Azərbaycan mətbuat tarixinin, onun nümayəndələrinin həyat və yaradıcılıq yolunun daha dərinədən öyrənilməsinə təsir göstərir. Biz hər cür məhrumiyyətə, əzab və işgəncəyə, təqibə, təzyiqə baxmayaraq siyasi məslək, məram, əqidə uğrunda sonadək qələmi ilə mübarizə aparan qəzet, jurnal mühərrirlərinin irsinə bələd olmaqla bir tərəfdən onlardan fədakarlıq öyrəniriksə, digər tərəfdən fikrin ifadəsinin sənətkarlıq yollarını əxz edirik.

Siyasi jurnalistikanın ilk cücərtiləri, elementləri M.F.Axundov, H. Zərdabi, S.Ə.Şirvani yaradıcılığında görünürsə, XX əsrin əvvəllərində o, formalaşaraq inkişafının yüksək zirvəsinə çatmışdı. F.ə.d., professor Ş.Vəliyevin təbirincə desək, «...XX əsrin əvvəlləri bir sıra yeni keyfiyyət göstəriciləri ilə fərqlənir və bu dövr müddət etibarlı ilə qısa olsa da, mahiyyətinə görə intibah səciyyəsi daşımaqdadır»<sup>3</sup>. Bu fikri, bütövlükdə,

<sup>1</sup> M.Ə.Rəsulzadə. Əsərləri, II c, 1909-1914. Bakı: Şirvanəşr, 2001, s. 69.

<sup>2</sup> Mətbuat qanunvericiliyi və təcrübə. Bakı, 2001, s. 662.

<sup>3</sup> Ş.Vəliyev (Körpülü). “Füyuzat” ədəbi məktəbi. Bakı: Elm, 1999, s. 3.

eyni dərəcədə mətbuata, siyasi jurnalistikaya da şamil etmək olar. Siyasi jurnalistika nəinki intibah dövrünü yaşayırdı, eyni zamanda mədəni-milli, ədəbi həyatın özünə təkanverici güc, qüvvə kimi təsir göstərirdi. XX əsrin iki onilliyində siyasi jurnalistika mövzu, janr, dil, üslub, sənətkarlıq problemləri baxımından fərqlənirdi. Bu gün də siyasi jurnalistika müəyyən yeni keyfiyyət, məzmun dəyişikliyi əxz etmişdir. Heç şübhəsiz, keçilmiş yolun öyrənilməsi, dəyərləndirilməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsinə, demokratik dəyərlərin tam bərqərar olmasına, cəmiyyətdə sabit mühitin yaradılmasına, müstəqillik ideyasının, ideallarının hər kəsin siyasi əqidəsinə, ideologiyasına hakim kəsilməsinə xidmət etməlidir.

Unutmaq olmaz ki, siyasi fəaliyyəti müəyyənləşdirən amillər arasında ən önəmli yeri siyasi ideologiya tutur. Subyektin mənsub olduğu siyasi qüvvə və onun ideologiyası. Bu ideologiyayı yaymaq, təbii ki, mətbuatın işidir. «Mətbuat üçün 3 əsas şərt lazımdır: birinci - yazmaq, ikinci - ictimai mənafə, üçüncü – yaymaq. Əgər bunların biri yoxdursa, mətbuat da yoxdur»<sup>1</sup>.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra siyasi şüur sürətlə və ardıcıl surətdə inkişaf etməyə başladı. Müstəqillik dövrünün siyasi nailiyyətləri sırasında milli müstəqillik şüurunun möhkəmlənməsi daha çox özünü büruzə verdi. Təbii, burada siyasi jurnalistikanın böyük rolu oldu. Müstəqilliyin ilk illərində siyasi şüurun oyanmasında və formalaşmasında KİV siyasi jurnalistikanın keçdiyi yola nəzər salaraq onun təcrübəsindən bəhrələndi. Və Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin yaranması, milli birlik və həmrəylik siyasi şüurun daim təbliğ ediləcək mövzularından birinə çevrildi. Beləliklə, Azərbaycan vətəndaşının siyasi şüurunda milli müstəqillik və milli dövlətçilik ənənələri gücləndi.

**Tədqiqatın predmeti.** Bu mövzu tədqiqat predmeti kimi yeni deyildir, lakin müasir tələblər baxımından tədqiqat materialları yeni baxışa möhtacdır. Çünki siyasi jurnalistika sovet dövründə sırf Kommunist Partiyasının tələbləri baxımından araşdırılmışdır. Bolşevik mətbuatı geniş şəkildə araşdırılmış, milli demokratik mətbuat isə tədqiqatdan kənarda qalmışdır. Təbii ki, dövrün məlum ictimai-siyasi tələblərindən, sərt senzura rejiminin mövcudluğundan kənara çıxmaq mümkün deyildi. Mətbuat tarixinin, jurnalistikanın sovet dövrü tədqiqatçıları, bir qayda olaraq, müraciət edilən dövrün siyasi jurnalistikasını nə qədər əhatəli, sistemli və dərinədən öyrənsələr də, elmi-nəzəri qənaətlərdə ideoloji tələblər əsas

---

<sup>1</sup> M.Ə.Rəsulzadə. Əsərləri, II c., 1909-1914, Bakı: Şirvanəşr, 2001, c. 70.

götürülmüş, bununla da problemin obyektiv araşdırılması və dəyərləndirilməsində birtərəfliyə yol verilmişdir.

Çünki sovet dövrü tədqiqatlarının xarakteri məhz bu ruhda idi: bolşevik ideologiyasına xidmət yoxdursa, bu mətbuat orqanı ziyanlıdır, mürtəcedir və s. Amma bir faktı da qeyd edək ki, “Həyat”, “Füyuzat” və “Açıq söz” mətbuat orqanlarının “ziyanlı mətbuat”, “burjua mətbuatı” adı ilə tənqid edildiyi, qamçılandığı ilə daha çox rastlaşırıq. Bunun da böyük bir səbəbi var. Məhz “ilk dəfə “Həyat” qəzeti ilə Ə.Hüseynzadə “Mən türkəm, qafqazlı bir türkəm, türk bir müsəlmanam, bir insanam. Bu dörd sifətlə dünyaya gəldim, bu dörd sifətlə də yaşamaq məcburiyyətindəyəm” məramı ilə azəri türklərinin milli düşüncə tarixinə “millət” anlayışını gətirərək, azərbaycançılıq ideologiyasının binasını qoymuşdur”.<sup>1</sup> “Həyat”da turançılıq, türkçülük məqamını tam açıq təbliğ edə bilməyən müəllif, “Füyuzat”da məqsədinə nail olmuşdu. Beləliklə, “Həyat”ın, “Füyuzat”ın ideyası siyasəti xəttini “Açıq söz” daha geniş davam etdirdi. Bu mətbu orqanlar xalqın siyasi, mədəni, iqtisadi azadlığı tarixində çox mühüm rol oynayıblar. Milli azadlıq, müstəqil dövlətçilik ideyası isə Sovet İttifaqı üçün dəhşətli və qorxunc bir ideologiya idi.

Ona görə də sovet dövrünün siyasi dəst-xəttinə, tələblərinə uyğun yazılan yüzlərlə bu tipli tədqiqat əsərləri reallıqdan çox uzaqdır. Məsələn, satirik mətbuatımızın görkəmli tədqiqatçısı Nazim Axundov yazır: «...Qeyd etmək lazımdır ki, Müsavat ağalığı illərində «Şeypur» (1918-1919) və «Zənbur» (1919) kimi əksinqilabi mahiyyət daşıyan, burjua-mülkədar hökmdarlığını müdafiə edən «gülü» jurnalları da olmuşdur ki, onlar barədə müfəssəl danışmağı məqsədəuyğun bilmədik»<sup>2</sup>.

Halbuki alimin söz açdığı məqsədəuyğun bilmədiyi bu jurnallar Azərbaycan Cümhuriyyəti ideyalarının təbliğində böyük rol oynamış və satirik mətbuat tariximizdə özünəməxsus dəst -xətti ilə seçilmişdir.

Tədqiqatçı alim F.Hüseynov «Həyat» və «Füyuzat» mətbu orqanları haqqında fikrini digərlərinə nisbətən «yumşaq» bir tərzdə belə bildirirdi: «...«Həyat» və «Füyuzat» hakim sinfin, milli burjuazianın mənafeyini təmsil və müdafiə edirdi. ...Bakının neft milyonçularına sədaqət göstərən, mətbuatda mühafizəkar mövqe tutub, mənsub olduğu istismarçı burjua sinfinin ideoloqu kimi tanınan bir qrup ziyalı yetişmişdi»<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Bax: Füyuzat (1906-1907). Bakı: Çapaşloğlu, 2006, s. 3.

<sup>2</sup> Axundov N. Azərbaycan satirik jurnalları (1906-1920-ci illər). Bakı: Azərb. SSR EA-nın nəşri., 1968, s. 356.

<sup>3</sup> Hüseynov F. «Molla Nəsrəddin» və molla-nəsrəddinçilər». Bakı, 1986, s. 37.

Digər bir tədqiqat əsərində yazılır: «Birinci rus inqilabı illərində Azərbaycanda proletar hərəkatına qarşı ideya mübarizəsinin önündə gedən burjuva mətbuat orqanı «Füyuzat» jurnalı idi»<sup>1</sup>.

Bu tipli tədqiqatlar saysız-hesabsız olduğu üçün biz yalnız bir-ikisinin adını çəkməklə kifayətlənirik.

**Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri.** Dissertasiyanın əsas məqsədi XX əsrin əvvəllərində siyasi jurnalistikanın araşdırılmasıdır. Geniş və olduqca əhatəli, eyni dərəcədə çox aktual olan problemin tədqiqi zamanı qarşıya aşağıdakı konkret vəzifələr qoyulmuşdur:

- siyasi jurnalistikanın təşəkkülünü şərtləndirən ictimai-siyasi mühitin xarakteristikasını vermək, siyasi jurnalistikanın mahiyyətini açıqlamaq, onun təzahür formalarını araşdırmaq;

- siyasi jurnalistikanın ideyalar uğrunda mübarizə metod və üsullarını müəyyənləşdirmək;

- siyasi jurnalistikanın cəmiyyət həyatına təsir gücünü üzə çıxarmaq;

- siyasi jurnalistikanın özünəməxsusluqlarını, ideyanı, mətləbi ifadə imkanlarını təhlil etmək;

- jurnalistikanın və digər milli ictimai problemlərin ictimaiyyətin müzakirəsinə çıxarılmasında mətbuatın təşəbbüslərini tədqiq etmək;

- insan və cəmiyyət, vətəndaş və dövlət, milli şüur və milli özünüdərk məsələlərinə jurnalistikanın münasibətini aydınlaşdırmaq;

- jurnalistikanın mövzu dairəsinin genişliyini və aktuallığını nəzərə çatdırmaq;

- 1900-1920-ci illər siyasi jurnalistikasında sənətkarlıq axtarışlarını şərh etmək.

Dissertasiyada 1900-1920-ci illər fəaliyyətdə olan mətbuat və siyasi jurnalistikanın bütün aspektlərinin təhlilinə cəhd göstərilib, obyektivlik prinsiplərinə əməl edilib.

**Tədqiqatın obyektı.** Araşdırma ilk növbədə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan jurnalistikası nümunələri əsasında aparılmışdır. Bir-birinin ardınca işıq üzə görən mətbu orqanlarında dərc edilən külli miqdarda publisistik nümunələrin ən xarakterik olanlarına istinad edilmişdi.

**Tədqiqatın metodoloji əsası.** Qarşıya qoyulan məqsədin açılması və əsaslandırılması üçün müxtəlif tədqiqat metodlarından, o cümlədən tarixi, xronoloji tədqiqat, müqayisəli təhlil və təsvir üsullarından istifadə edilmişdir.

---

<sup>1</sup> XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1982, s. 65.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi.** 1900-1920-ci illər mətbuatına indiyə-qədərki mövcud siyasi-ideoloji prizmadan yanaşmalar, dövrün mətbuat tarixi ilə əlaqədar baş verən təhriflər, ziddiyyətli fikirlər imkan daxilində aradan qaldırılmışdır. Bütövlükdə, tədqiqat 1900-1920-ci illəri Azərbaycan mətbuatının xüsusi bir mərhələsi kimi səciyyələndirməklə onun özünə-məxsus keyfiyyətlərini üzə çıxarmaq məqsədi daşıyır.

**Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti.** Elmi araşdırmanın və ümumiləşdirmənin nəticəsi mətbuat tarixinin digər mərhələlərinin öyrənilməsində, həmçinin ali məktəblərdə oxunan mühazirələrdə, mətbuat tarixinə dair hazırlanan dərs vəsaitlərində istifadə oluna bilər.

**Tədqiqatın aprobasiyası.** Dissertasiyanın mövzusu Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinin Elmi Şurasında müəyənləşdirilmiş, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən Əlaqələndirmə Şurasında təsdiq edilmiş, Bakı Dövlət Universitetinin Mətbuat tarixi və ideoloji iş metodları kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqatın əsas müddəaları məqalələrdə, tezislərdə və konfrans materiallarında əhatə olunmuşdur. Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində (1900-1920-ci illər) siyasi jurnalistikanın təşəkkülü, inkişaf mərhələləri və meylləri ilə bağlı 12 elmi məqalə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi dərgilərdə və bir elmi məqalə də Rusiyada dərc olunub.

**Tədqiqatın strukturu.** Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

## **TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU**

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, mövzunun işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyekti, tədqiqatın metodoloji əsası, elmi yeniliyi, tədqiqatın elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqatın aprobasiyası və quruluşundan bəhs edilmişdir.

Unutmaq olmaz ki, mətbuat informasiya toplamaq və ötürmək tələbindən yaransa da, sonralar siyasətə doğru da meyillənib, yaranan siyasi təşkilatların ideya siyasi prinsiplərini təbliğ edən sırf siyasi mətbu orqanlarına çevrilib. Dünya mətbuatında olduğu kimi, bu meyl Azərbaycan mətbuatından da yan keçməyib. Bu meyl Azərbaycan mətbuatında daha çox 1905-1907-ci illərə təsadüf edir. Həmin illərdə təkcə Rusiyada deyil, Qafqazın iri sənaye şəhərlərində, xüsusən də Bakıda nəşr olunan mətbu orqanlarda bu meyl özünü göstərirdi. Belə bir zamanda ictimai-siyasi və inqilabi hadisələrin müxtəlif qütblərində dayanan çox sayda siyasi təşkilat

yarandı. Yaranan siyasi təşkilatların ideyalarını təbliğ edən sırf siyasi mətbu orqanlar fəaliyyətə başlayır. Onların cərgəsində 1904-cü ilin dekabr ayında yaranan və bütün müsəlman dünyasında ilk sosial-demokrat təşkilat olan “Hümmət” güclü təsir gücünə malik idi.

Beləliklə, “Hümmət” təşkilatı mətbuat vasitəsilə siyasi iş aparmaq vəzifəsini də yerinə yetirməyə başladı, gizli mətbəə düzəltdi. Bu mətbəədə müntəzəm olaraq vərəqələr çap edilirdi.

Hələ XIX əsrdə siyasi partiya və təşkilatların yaranmadığı bir zaman, 1875-ci ildə H. Zərdabi “Əkinçi”ni nəşr etməklə xalqı milli oyanışa çağırırdı. Bu çağırış sonralar daha geniş aparıldı və Azərbaycanda milli azadlıq ideyalarının təbliğində mətbuat ölçüyəgəlməz dərəcədə rol oynadı.

Bu proses daha çox 1905-1907-ci illərdə baş verdi. Bu illər Azərbaycanda xüsusən də Bakıda hadisələr çox ziddiyyətli və təzadlı bir şəkildə cərəyan edirdi. Bu haqda **“XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mətbuatının inkişaf istiqamətləri”** adlanan birinci fəsildə və onun yarım başlıqlarında geniş söhbət açılır. Burada qeyd olunur ki, yeni yaranan və inkişaf mərhələsi keçən mətbuat da bu prosesdən kənarda qalmamışdır. Bu zaman milli demokratik mətbuatın nümayəndələri ilə yanaşı bolşeviklər, menşeviklər, eserlər və digər partiyaların nümayəndələri də nəyin bahasına olursa-olsun, xalqı öz tərəflərinə çəkmək istəyirdilər. Bu isə sözün həqiqi mənasında ideyalar döyüşünə səbəb oldu. Belə bir zamanda “sosial münaqişələrin kəskinləşməsi, fəhlələrin kütləvi çıxışları, kəndlilərin artan narazılığı Azərbaycan cəmiyyətinin bütün təbəqələrinin siyasi və ideoloji cəhətdən fəallaşması üçün obyektiv şərait yaradırdı”<sup>1</sup>.

**“Azərbaycanda liberal, leqal və qeyri-leqal mətbuat”** adlanan yarımbaşlıqda leqal və qeyri-leqal nəşr edilən mətbuat orqanlarından, onların siyasi partiyaların ideyalarını təbliğ etməsindən söhbət açılı və siyasi jurnalistikanın bu ideologiyanın daşıyıcısı olduğundan bəhs edilir. Ona görə də siyasi jurnalistikanın mövzu dairəsi çox geniş və rəngarəngdir.

Təbii ki, sovet dövrü mətbuatı məhz bir ideologiyanın, bolşevik sosialist ideologiyasının təbliğatçısına çevrilmişdir. Ona görə mətbuatımız da sovet ideologiyasının, Kommunist Partiyasının siyasi əhklamlarının mənəşəsində cəbalayaraq totalitar rejimin siyasətini təbliğ edirdi.

Lakin demokratik cəmiyyət, azad vətəndaş, azad mətbuat uğrunda ideoloqlarımız əsrlər boyu qanlı-qadalı mübarizələr aparıb, demokratik ölkələrin təcrübəsindən bəhrələnib.

---

<sup>1</sup> D.Seyidzadə. Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində: müstəqilliyə aparan yollar. Bakı, 2004, s.55.

**“Mətbuatda söz azadlığı və liberalizm”** adlanan yarımbaşlıqda isə mətbuatda, söz azadlığı, onun cəmiyyətdə yeri və rolu, klassiklərimizin bu sahədəki fəaliyyəti, fikir və mülahizələri qeyd edilir.

Böyük mütəfəkkir, filosof alim, Azərbaycan realist nəsrinin və dramaturgiyasının banisi M.F.Axundov öz əsərlərində təbliğ edirdi ki, azad yaşamaq insanın təbii haqqı, təbii hüququdur.

Axundova görə, “tam azad iki növ azadlıqdan ibarətdir; biri ruhani azadlıqdır, o biri cismani azadlıqdır”.<sup>1</sup>

M.Fətəli ruhani azadlıq dedikdə fikir azadlığını, vicdan azadlığını, mətbuat azadlığını və s. nəzərdə tuturdu. Axundova görə, tam ruhani azadlığın əsas şərti fikir azadlığıdır. Çünki fikir azadlığı cismani azadlığa da şərait yaradır. Cismani azadlıq dedikdə isə o, istismarın, cəmiyyətdə olan maddi bərabərsizliyin və siyasi hüquqsuzluğun məhv edilməsini nəzərdə tuturdu.

M.F.Axundov hər bir əsərində təkidlə qeyd edirdi ki, vətəndə azadlıq, fikir azadlığı, siyasi azadlıq olmadan xalqda yüksək vətənpərvərlik ruhunu yaratmaq olmaz. Cəmiyyətin inkişafı və tərəqqisi üçün söz və fikir azadlığına çox böyük yer verən Axundov bunun üçün ağıllı və nəcib hökmdarın hakimiyyətə gəlməsini məşhur “Kəmalü-dövlə məktubları” adlı fəlsəfi-siyasi əsərində dönə-dönə xatırladırdı. Tədqiqatçı alim Ş.Hüseynov demişken: “M.F.Axundov qətiyyətlə inanırdı ki, onun həmvətənləri həmişə kor-koranə yaşamayacaqlar, köhnə təsəvvürlərini dəyişəcəklər, qorxubilməz bir qəhrəmanlıqla sivilizasiya yolunu seçəcəklər”.<sup>2</sup> Deməli, bu gün “xalqımızın bir millət kimi formalaşmış öz müstəqil dövlətçiliyini bərpa etmək yolundakı müasir tarixi qələbəsində M.F.Axundovun da, şübhəsiz, çox böyük, inkaredilməz payı vardır”.<sup>3</sup>

Mətbuatı “cəmiyyətin övladı» adlandıran Ş.Hüseynov yazır: «Mətbuat fəaliyyət göstərdiyi cəmiyyətlə sıx bağlıdır, onun övladıdır. Cəmiyyətdə baş verən bütün siyasi proseslər, naqisliklər, mübarizələr və katalizmlər mətbuatda öz əksini tapmalıdır. Mətbuatın saf olması üçün cəmiyyətin durulması gərəkdir. Bir çoxları ölkədə qayda-qanun yarandıqdan sonra demokratiyanın, demokratik mətbuatın bərqərar olacağını göstərir. Mənim fikrimcə isə, cəmiyyətdə sivil qaydaların yaranması üçün ən əvvəl demokratiya və demokratik mətbuat gərəkdir».<sup>4</sup>

H.Hacızadə isə «Demokratiya: gediləsi uzun bir yol» adlı əsərində

---

<sup>1</sup> M.F.Axundov. Əsərləri: 3 cildə, II c., Bakı: Azərb. EA nəşri, 1961, s. 70.

<sup>2</sup> Hüseynov Ş. Mənəvi irsimiz və gerçəklik. Bakı: Adiloğlu, 2004, s. 194.

<sup>3</sup> Yenə orada, s. 194.

<sup>4</sup> Hüseynov Ş. Mənəvi irsimiz və gerçəklik. Bakı: Adiloğlu, 2004, s. 47

fikrini belə şərh edir: «Cəmiyyət və dövlətdən çəkinməyərək öz fikrini ifadə etmək hüququ özünüifadə azadlığı, ümumi fikrə görə, insan haqlarının ən mühüm və dövlətin idarə olunmasında ona nəzarət edilməsində vətəndaşın həqiqi iştirakının əsasıdır»<sup>1</sup>.

Azərbaycan vətəndaşı da uzun müddət qan töküüb, itkilər verib, ağır mübarizələrdən keçib. F.e.d. C.Məmmədlinin təbirincə desək, «mətbuatımızın söz azadlığı barədə bəxti uzun müddət gətirməyib»<sup>2</sup>.

Bildiyimiz kimi, 20-ci yüzilliyin başlanğıcında Bakıda Azərbaycan-türk dilində qəzet buraxmaq müşkül işə çevrilmişdi. Bu sahədə çar hökumətinin ziyalılar qarşısında çəkdiyi sədlər həddini ötürdü. Dövlət nəşrləri isə Qafqaz Mətbuat İşləri Komitəsinin xüsusi nəzarəti altında idi. Çar Rusiyası əcnəbi ölkələr, xüsusilə Osmanlı dövləti ilə əlaqələri olan azərbaycanlılara etimadsızlıqla yanaşırdı. Çar hökumətinin müstəmləkəçi böyük dövlətçilik siyasəti milli zülmün get-gedə daha da gücləndirilməsinə, xalqların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olurdu.

Lakin bütün məhdudiyyətlərə və əngəllərə baxmayaraq, 1905-1907-ci illərdə Şimali Azərbaycanda mətbuat işi xeyli canlanmağa başladı.

Görkəmli tədqiqatçı alim Dilarə Seyidzadə hətta 1905-ci ili haqlı olaraq milli siyasi mətbuatın təşəkkülü ilə hesab edərək yazır: «Mətbuat milli mənlik şüurunun formalaşması, ümummilli vəzifələrin təbliği, əhalinin siyasi səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün əzmlə mübarizə aparırdı»<sup>3</sup>. Yaranan siyasi təşkilatlar, partiyalar öz ideyalarını qəzet və vərəqələr vasitəsilə təbliğ edirdilər. 1905-ci ilin fevralında Yelizavetpolda yaranan Türk İncilabi Sosial Federalistlər Komitəsi siyasi partiya rejimi olan bir komitə idi. Komitə vərəqələr nəşr edərək müsəlmanları öz hüquqları uğrunda, hər cür ədalətsizliyə qarşı çağırırdı.

Beləliklə, dövrün ictimai-siyasi hadisələri nəticəsində yaranan müxtəlif istiqamətli mətbu orqanları tamamilə siyasiləşmişdi. Mətbuatın köməyi ilə Azərbaycan cəmiyyətinin bütün təbəqələri siyasi və ideoloji cəhətdən fəallaşdırıldı.

Azərbaycan mətbuatında siyasi jurnalistikanın və publisistikanın inkişafı, təşəkkülü məsələləri **“Azərbaycan mətbuatında ideya-siyasi prinsiplər”** adlanan ikinci fəsilə və onun üç yarım başlığında öz əksini tapır. Burada ümummilli ideyaların formalaşmasında jurnalistikanın əvəzedilməz rolu olduğu qeyd edilir.

---

<sup>1</sup> Hacızadə H. Demokratiya: gediləsi uzun bir yol. Bakı: Ağaoğlu. 2001, s.25.

<sup>2</sup> Məmmədli C. Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri. Bakı, 2006, s. 166.

<sup>3</sup> Seyidzadə D. Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində: müstəqilliyə aparan yollar. Bakı, 2004, s. 74.

Bu sahədə mətbuatın gücünü M.Ə.Rəsulzadə belə qiymətləndirirdi: «Mətbuatın təsisi ilə Qafqazda siyasi, ictimai və milli bir fikir təşəkkül ediyordu».<sup>1</sup>

Bu da ölkədə siyasi cərəyanların formalaşmasına təsir edirdi. Hər cür qadağalar və məhdudiyyətlər barəsində danışmaq imkanı əldə etmiş Azərbaycan sahibkarları öz ideologiyasının simasında ilk dəfə olaraq tələblərini, hüquqlarını, arzu və istəklərini ifadə edib ali hökumət instansiyalarına təqdim etdilər. 1905-ci ilin aprel pətişiyasında toplanmış, sonralar isə mətbuat səhifələrində konkretləşdirilən bu tələb, bu istək bütün xalqın mənafeyini əks etdirirdi. Bu da gələcək də yaranacaq siyasi partiya, təşkilat və cəmiyyətlərin siyasi platformalarının təməlini qoydu.

Beləliklə, ictimai-siyasi və inqilabi hadisələrin müxtəlif qütblərində dayanan, hər bir sinfin məfkurəsinə uyğun olan və ona xidmət edən mətbuat orqanları fəaliyyətə başladı. Bu mətbu orqanlar arasında milli-demokratik mətbuat diqqəti daha çox çəkirdi.

Çünki açıq fikirli ziyalıları, qüdrətli sənətkarları öz ətrafında birləşdirən bu mətbu orqanlar xalqın milli mənlək şüurunun, siyasi yetkinliyinin artmasına, ümummilli proqramların hazırlanmasına səbəb oldu. Rusiyanın tərkibində, siyasi hüquqsuzluq şəraitində olduğu dövrdə ilk dəfə Azərbaycana öz ümid və arzularını çar hökumətinə çatdırmaq imkanı verildi.

Bu zaman Azərbaycanın ictimai, siyasi, tarixi, mədəni həyatında yeni dövr kimi xarakterizə olunan XX əsrin əvvəlləri bütün fəaliyyət sahələrində olduğu kimi, mətbuatda da əsaslı dəyişmələrə səbəb oldu.

**“Azərbaycan mətbuatında siyasi jurnalistikanın və publisistikanın təşəkkülü”** adlanan bu yarımbaşlıqda XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan siyasi fikrində özünü göstərən bütün hadisələr-imperiya siyasətinə qarşı narazılıq, özünüdərk, milli azadlıq yolunda yeni mübarizə istiqaməti kimi məsələlər publisistikanın, jurnalistikanın mövzu dairəsinə çevrilməsindən bəhs olunur.

Ümumiyyətlə, XX əsrin əvvəllərində, azadlıq hərəkatının güclü yüksəlişi dövründə Azərbaycanda yaranmış vəziyyət siyasi təşkilatların və partiyaların formalaşması üçün obyektiv şərait yaratmışdı<sup>2</sup>. Sosial cəhətdən kifayət qədər rəngarəng olan, öz sıralarında əhalinin demək olar bütün təbəqələrini birləşdirən bu təşkilatlar, onların mətbu orqanları bütövlükdə Azərbaycan cəmiyyətinin mənafeələrini ifadə etməyə çalışırdılar. Təbbi, bu

---

<sup>1</sup> M.Ə.Rəsulzadə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı: Elm, 1990, s. 22.

<sup>2</sup>Seyidzadə D. Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində:müstəqilliyə aparan yollar.Bakı,s.129.

işdə milli sahibkarların, qələm sahiblərinin və ümumən ziyalıların ən fəal nümayəndələri hər bir vasitəyə əl ataraq mübarizə aparırdılar.

Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, Ə.M.Topçubaşov, M.Ə.Rəsulzadə, M.B. Məhəmmədzadə, Ş.Rüstəmbəyli, Ü.Hacıbəyli və başqarının ictimai, siyasi fəaliyyəti ədəbi, bədii yaradıcılığı buna bir sübutdur.

Ümumiyyətlə, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi həyatındakı oyanışı cəmiyyətin özündə baş verən proseslərin inikası adlandırmaq olar. Bütün sahələrdə həyat sanki qaynayır, tərəqqi və tənəzzülün mübarizəsi daha qabarıq forma alır, bəzən də toqquşmalarla müşahidə olunurdu.

**“Publisistikada ideyalar mübarizəsi: mollaəsrəddinçilər və füyüzatçıların timsalında”** adlanan yarımbaşlıqda isə publisistikanın, xüsusən də mollaəsrəddinçilər və füyüzatçılar kimi ədəbi məktəb yaradan publisistlərin yaradıcılığından, yüksək sənətkarlığından söhbət açılır.

Ümumiyyətlə, o zaman mətbuatın inkişafı ilə Azərbaycan cəmiyyəti yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Doğrudur, ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühit birdən-birə dəyişmədi, lakin mətbuatın yaranması həyatın bütün sahələrinin inkişafına bir təkan oldu. Mətbuat, illər ötdükcə, dövrün ictimai-siyasi hadisələrini özündə əks etdirən mühüm ədəbi-bədii idrak vasitəsinə, ideoloji mübarizə və təbliğat vasitəsinə çevrildi. Kapitalist istehsal münasibətləri inkişaf etdikcə, siniflər, təbəqələr həm keyfiyyət baxımından, həm də say etibarı ilə formalaşdıqca cəmiyyətdə yeni qüvvələr balansı yaranır və bu da siyasi mübarizə meydanı üçün zəmin hazırlayırdı. Fəhlələrin kortəbii çıxışları, yaxud təşkilatlanmış tətillər hərəkatları tədriclə ideoloji-nəzəri fikirlərin zühur etməsinə səbəb olurdu. Əlbəttə ki, mətbuat bütün bu ideyaların cilalanması, pərvazlanması, yayılması üçün ən uğurlu vasitədir.

Unutmaq olmaz ki, XX əsr Azərbaycan tarixində mətbuat tamamilə yeni bir hadisədir, bu mənada siyasi jurnalistikanın inkişafında xüsusi mərhələ, yüksək bir zirvədir. Onun xüsusiyyətləri də burada göstərilənlərlə məhdudlaşmır, dövrün siyasi jurnalistikası bu xüsusiyyətləri araşdırmaq, yeni-yeni keyfiyyətləri ortaya çıxarmaq və ətraflı tədqiqat aparmaq üçün zəngin material verir.

**“Ümummilli ideyaların formalaşmasında jurnalistikanın rolu”** adlanan üçüncü yarımbaşlıqda özünüdərk və özünəqayıdış ideyalarının təbliğində klassik jurnalist və publisistlərimizin yaradıcılıq təcrübəsindən bəhs edilir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan siyasi fikrində özünü göstərən bütün hadisələr imperiya siyasətinə qarşı narazılıq, milli özünüdərk, milli

azadlıq uğrunda yeni mübarizə istiqaməti kimi məsələlər publisistikanın, jurnalistikanın mövzu dairəsinə çevrildi. Ona görə də 1980-ci illərin sonlarından başlayan milli azadlıq hərəkatı zamanı Azərbaycan ziyalıları ilk növbədə klassik publisistikaya müraciət etdilər, xalqın nicat yolunu buradan gələn dərslərdə axtardılar. «Əkinçi»dən başlamış 1920-ci ilə kimi nəşr olunmuş anadilli mətbuatımızı- xalqımızın bu kollektiv yaddaşını yenidən çap edib oxucularımıza, xüsusilə gənclərə versək qazanmış olarıq”.

Ümumiyyətlə, XX əsrin əvvəllərində ümummillî ideyaların yaranması, formalaşması və təbliği üçün bir şərait yaranmışdır. Bu zaman mütərəqqi xalqçılıq, maarifçilik, milli-mədəni oyanış, vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin güclənməsi hər an hiss edilirdi. Bu illərdə qızgın fəaliyyətdə olan və Azərbaycan mətbuatı tarixində özünəməxsus yer tutan demokratik ruhlu mətbuatımız sürətlə inkişaf dövrünü keçirdi.

Ziddiyyətli, gərgin, qarışıq fikir və ideyaların toqquşduğu bir dövrdə jurnalistikanın mövzu dairəsi də rəngarəng idi. Xalqı maarifləndirmək, onda ümummillî ideyaları formalaşdırmaq və onun mədəni inkişafına nail olmaq əsas meyarlardan birinə çevrilmişdir.

Təbii, cəmiyyətdə ümummillî ideyaların formalaşması üçün ilk növbədə azad mətbuata böyük ehtiyac var idi. Cəmiyyətin demokratik dəyərlərə yiyələnməsində mətbuatın, xüsusən də azad mətbuatın vacib olduğunu M.Ə.Rəsulzadə hələ 1911-ci ildə İranı-növ” qəzetində yazdığı «Mətbuat azadlığı» məqaləsində dənə-dənə şərh edirdi. Müəllif bu məqaləsini yazdığı dövrdə Azərbaycan jurnalistikası və ədəbi mühiti böyük bir mübarizə yolu keçirdi. Çünki onlar xalqın milli oyanışında, milli azadlıq hərəkatının istiqamətləndirilməsində və onun siyasi mübarizə məktəbinə çevrilməsində mühüm rol oynayırdılar.

Bu illərdə baş verən hadisələrin inkişafı Azərbaycanın ictimai, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında yeni bir dövrün başlanğıcı oldu. «Həyat», «İrşad» və «Füyuzat»ın dövlətçilik, müstəqillik, azadlıq və millətçilik ideyalarının daşıyıcısı olan «İqbal», «Açıq söz», «Qurtuluş», «İstiqlal», «Bəsirət», «Azərbaycan» kimi milli demokratik ruhlu mətbu orqanlarının fəaliyyətinə yol açıldı.

Sanballı qələm sahiblərinin hər bir müvəffəqiyyəti, hədəfi düzgün müəyyənləşdirməsi, XX yüzilliyin birinci onilliyində mətbuatımızın, mədəniyyətimizin, maarifimizin canlanmasına çox böyük təkan verdi. Həmçinin bu sahədə çoxcəhətli istedadla malik olan şəxsiyyətlər və söz ustadları M.Cəlil, M.Ə.Sabir, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, M.Ə.Rəsulzadə, Ü.Hacıbəyli, C.Hacıbəyli kimi yazarlar yetişdilər. Onların hər biri bir ədəbi sahənin, janrın, sənətin ustadı olsalar da, eyni məslək, əqidə ətrafında

birləşmişlər; xalqın, vətənin azadlığı, nıcatı yolunda təmənnasız mübarizə aparmaq. Bu mübarizəyə onlarla yanaşı S.Hüseyn, H.Vəzirov, F.Ağazadə, H.İ.Qasimov, S.Mənsur, Ş.Əfəndizadə, S.Eynullayev (İbrahimov) və başqaları da qoşuldular. Onlar cəmiyyətin dəyişilmək məsələsində qanlı-qadalı inqilablardan çox təkamül yoluna üstünlük verirdilər.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyat tarixindən məlumdur ki, hər bir ədəbi məktəb, ədəbi cərəyan özündən əvvəlki ədəbi irsə öz münasibətini bildirir. Yeni mütərəqqi ədəbi məktəb, ədəbi cərəyan xalqın həyatını, onun qabaqcıl arzu və istəklərini əks etdirməyi özünün ən vacib vəzifələrindən hesab edir. Beləliklə də o, xalqın yaratdığı ən yaxşı mənəvi sərvətlərdən qida alaraq onu inkişaf etdirir, yeni pilləyə qaldırır. Belə ki, mollanəsrəddinçilər və füyuzatçıların ədəbi məktəbləri mətbuat tariximizdə özlərinə məxsus bir dəst-xətt qoyaraq azad, müstəqil dövlətçilik siyasətinin formalaşması və ümummilli ideyaların tərənnümündə müstəsna rol oynadılar.

Beləliklə, 20-ci yüzilliyin əvvəllərində istər satirik, istərsə də liberal demokratik ruhlu mətbuatımız xalqın azadlığı və müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizədə, tərəqqipərvər ideyaların yayılmasında çox böyük iş gördü.

Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, jurnalistika həm də siyasi mübarizə meydanıdır. Azərbaycan jurnalistikası da bu illərdə onun gücündən, imkanından istifadə etməklə kütlələrin siyasi şüuruna təsir etməyə, onlarda müəyyən istiqamətlərdə dəyişikliklər, yeni təsəvvürlər yaratmağa, ümummilli ideyaların formalaşmasına və təbliğinə səy göstərmişdir.

Hələ XIX əsrin ortalarından başlanan milli maarifçilik və tərəqqi hərəkatının məntiqi davamı və nəticəsi olan cümhuriyyət dövrünün azad, müstəqil mətbuatı yarandı. Bununla da Azərbaycan mətbuatı istiqlal mübarizəsinin ideya-siyasi prinsiplərini, ideoloji əsaslarını və istiqamətini müəyyənləşdirməyə nail oldu. Azərbaycanda qəzetçilik işinin milli mənəvi dəyərlərə əsaslanması, ictimai-siyasi ideyaların daşıyıcısına çevrilməsi, xalqın özünüdərkli, özünütəşkili və özünütəşdiyinə xidmət göstərməsi, demokratik cəmiyyət, hüquqi dövlət quruculuğunda təkanverici rol oynadı.

**“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə siyasi jurnalistika”** adlanan üçüncü fəsilə mətbuatın siyasiləşdiyindən və demokratik cəmiyyət quruculuğunda mətbuatın nə dərəcədə böyük əhəmiyyətə malik olmasından bəhs olunur.

Azərbaycan xalqının yüz ildən artıq bir dövrdə davam etmiş azadlıq hərəkatının nəticəsi olaraq 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan tarixində ilk

dəfə olaraq müstəqil respublika quruldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müsəlman aləmində ilk demokratik respublika oldu.

**“AXC dövründə ictimai-siyasi, mədəni mühit və mətbuat”** adlanan yarımbaşlıqda dövlətçilik ənənələrini möhkəmləndirmək, ölkənin ictimai, mədəni, iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün mətbuatın mühitə təsirindən bəhs edilir.

Dövlətçilik ənənələrini möhkəmləndirmək, ölkənin ictimai, mədəni, iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün AXC hökuməti bir sıra demokratik islahatlar həyata keçirməyə başladı. Bu islahatlar 23 ay ərzində mövcud olan cümhuriyyətin sürətli inkişafını təmin etdi, Azərbaycan tarixində dərin bir iz qoydu. Ona görə də bəzən ADR-in bu dövrünü Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi həyatında əsaslı tərəqqi dövrü adlandırırlar. Bu dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu xeyli artdı, əlaqələri gücləndi. ADR-in qısa müddətli fəaliyyəti dövründə mədəni həyatda baş verən dəyişikliklər, görülən tədbirlər xalqımızın mədəniyyəti tarixində ciddi əhəmiyyətə malik olan hadisələrdir.

İctimai-mill, ədəbi-mədəni fikrin formalaşması prosesi 1918-1920-ci illərdə intensiv xarakter aldı. Bu prosesdə mətbuat əvəz edilməz bir rol oynadı. Çünki, 20-ci yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda ictimai şüurun formalaşmasında, özünüdərin güclənməsində 1905-1907 və 1918-1920-ci illər mətbuatı çox kəsərli bir təbliğat vasitəsinə çevrildi. Bu zaman mətbuatı məşğul edən problemlər arasında siyasi məsələlər xüsusi yer tuturdu. Hətta o dövrü tədqiq edənlər o zaman jurnalistikanın mühüm bir sahəsinin siyasiləşdiyi<sup>1</sup> söyləyir və bu dövrün mətbuatını məzmununa görə böldükdə ictimai-siyasi qəzet və jurnallar birinci yer tutur. Bu mətbuat orqanlarının əksəriyyəti partiya və təşkilatlara, cəmiyyətlərə məxsus idi.

Demək olar ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərləri hamısı həm də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mətbuatını yaradanlar idilər: M.Ə.Rəsulzadə, Ə.M.Topçubaşov, M.B.Məhəmmədzadə, Ü.Hacıbəyli, F.Ağzadə, N.Yusifbəyli, C.Hacıbəyli və b. Azərbaycanda XX əsrdə milli vicdanı və mənəviyyəti ifadə edənlər, həm də bu cümhuriyyəti ürəkdən dəstəkləyənlər və alqışlayanlar idi: M.Hadi, A.Şaiq, A.Səhhət, F.Köçərli, Ə.Haqverdiyev, Ə.Cavad, H.Cavid, S.Mümtaz, S.S.Axundov, S.Hüseyn, Ş.Əfəndizadə, Ümüqilsüm Seyidzadə, S.M.Qənizadə, A.Divanbəyoglu, E.Sultan, S.Mümtaz, E.Minasazov, Y.Vəzir, C.Cabbarlı və s.

1918-1920-ci illər mətbuatı ideya-siyasi istiqamət baxımından təxminən aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

---

<sup>1</sup> Q.Dünyamin qızı. Milli tərəqqiyə uzanan yollar. “Azərbaycan” qəz., 2007, 15 iyul, s. 4.

- Azərbaycan Demokratik Respublikasının ideyalarını təbliğ edən milli mətbuat;
- Milli hökumətlə müxalifətdə olan bolşevik ideyalı mətbuat;
- Azərbaycan bolşevik mətbuatı ilə müxalifətdə olan menşevik-eser mətbuatı;
- Azərbaycanı ərazi cəhətdən parçalayıb Ermənistanı calamaq uğrunda mübarizə aparan erməni daşnak mətbuatı;
- Özünü bitərəf aparan, heç bir siyasi partiyaya mənsub olmayan informatik qəzet və jurnallar.

Azərbaycan Demokratik Respublikası dövrünün ictimai-siyasi həyatında mövqeyi olan partiya və qruplaşmalar özlərinə tərəfdar toplayaraq siyasətlərini müvafiq mətbuat orqanlarında təmsil edirdilər. Bu dövrün mətbuatında da Azərbaycan parlamentində təmsil olunan partiyaların mövqeyi aydın hiss olunurdu. İctimai-siyasi həyatda davam edən gərgin mübarizələr mətbuatda da öz əksini tapırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə kütlə şüuru milli özünüdərkini yüksək mərhələsində olmasa da, milli azadlıq ideyası özünün yeni mərhələsinə daxil olurdu. Araşdırmalar da göstərir ki, bu dövr Azərbaycan mətbuatının uğurları birbaşa Azərbaycanın istiqlalı, dövlət müstəqilliyi ilə bağlıdır. Ona görə də bu dövr mətbuatı milli dövlət quruculuğu prosesində ön mövqedə dayanaraq ideoloji fəaliyyətin azadlığını öz üzərinə götürmüşdür. Bu ideoloji mübarizədə partiya və cəmiyyətlər bütün vasitələrə əl ataraq təbliğat işi aparırdılar.

**“Mətbuatda demokratik cəmiyyət quruculuğu və Azərbaycanın siyasi müstəqilliyi”** adlanan ikinci yarımbaşlıqda qeyd edilir ki, AXC dövrü demokratik və azad cəmiyyət yaratmaq üçün cəmiyyətin mədəni inkişafında əsaslı dəyişikliklər etdi. Təbii, bu prosesin həyata keçirilməsində mətbuatın və jurnalistikanın xüsusi rolu oldu.

Dövrün problemləri mətbuatın da inkişafına təsir edir, müəyyən sədlər çəkirdi. Bununla belə, cümhuriyyət dövründə milli mətbuat dövlət quruculuğu prosesində ön planda dururdu. Dövrü mətbuat ictimai, siyasi, mədəni, iqtisadi, sosial həyatda baş verən yenilikləri, hadisələri ətraflı şəkildə işıqlandırır. Bu dövrdə jurnalistika ictimai, siyasi, mədəni həyatın carçısına çevrilir. Ona görə də hökumət mətbuatın inkişafı üçün bir çox tədbirlərə əl atır. Kütləvi informasiya vasitələrinin hüquqi bazasının yaradılması zərurəti meydana çıxır.

Azərbaycanda KİV-in hüquqi bazasının yaradılması prosesi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması ilə başladı. Demokratik prinsiplər üzərində qurulan AXC müstəqil və azad jurnalistikanın

zəruriliyini anlayaraq bir sıra qanun və sərəncamlar qəbul etdi. Demokratik cəmiyyət üçün azad mətbuatın nə dərəcədə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini anlayən M.Ə.Rəsulzadə hələ 1911-ci ildə «İrani-nov» qəzetində yazırdı: «Hər ölkənin mədəniyyətinin inkişafı onun ədəbiyyatının inkişafı ilə bağlı olduğu kimi, hər millətin siyasi vəziyyəti onun mətbuat azadlığı ilə bağlıdır»<sup>1</sup>. Ədib mətbuat azadlığını onun öz işində, yazmaqda, yaymaqda, insani dəyərlər aşılamaqda, tam azad olmağında görürdü. “Mətbuat o zaman tam öz vəzifəsini yerinə yetirə bilər ki, işində tam azad və sərbəst olsun. O, mədəniyyətdən uzaq qala bilməz”.<sup>2</sup> Bu prinsipləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları çox gözəl anlayır və dəstəkləyirdilər. Mətbuata dair qəbul edilən hüquqi sənədlər də bu prinsiplər əks edilib.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə mətbuat sahəsində əldə edilən ən böyük uğur 1919-cu il oktyabrın 30-da qəbul olunan «Mətbuat haqqında Nizamnamə»dir.

«Mətbuat haqqında Nizamnamə» qısa müddətdə Azərbaycan jurnalistikasının inkişafına güclü təkan vermiş, milli mətbuat tarixində silinməz bir iz qoymuşdu. Müasir dövrümüzdə KİV sahəsində qəbul olunan qanunvericilik aktlarında da bu iz hiss olunmaqdadır. Sözsüz ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə senzuranın ləğvi də bu inkişafı sürətləndirmişdi. 1918-ci il noyabrın 9-da qəbul edilən bu sərəncam ölkədə azad mətbuata yol açdı. Uzun illər çar imperiyasının zülmü altında sıxılan azərilər, nəhayət ki, azad şəkildə fikirlərini, düşüncələrini ifadə etmək imkanı qazandılar.

1919-cu ildə qəbul edilmiş «Mətbuat haqqında Nizamnamə»dən KİV bu gün də bəhrələnir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə edən kimi özünün müstəqil Konstitusiyasını yaratdı. Konstitusiyanın xalqa verdiyi azadlıq hüququndan biri mətbuat, söz, fikir azadlığı ilə bağlıdır. Konstitusiyanın 47-ci maddəsinin 1-ci bəndində deyilir: «Hər kəsin fikir və söz azadlığı vardır»<sup>3</sup>. Təbii, bu azadlıq kütləvi informasiya vasitələri ilə gerçəkləşir. Ona görə də bu azadlığın hüquqi bazasını təşkil edən KİV haqqında qanun hazırlandı. Belə bir qanun 1992-ci ildə ilk dəfə parlament tərəfindən qəbul olundu və bir neçə dəfə əlavələr, düzəlişlər nəticəsində daha da mükəmməlləşdi.

Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığının bərqərar olmasında ictimai və siyasi ideyaların eyni istiqamətə yönəlməsində ümummilli lider

---

<sup>1</sup> M.Ə.Rəsulzadə. Əsərləri. II c, Bakı, 2001, s. 69/

<sup>2</sup> Yenə orada. s. 69.

<sup>3</sup> Mətbuat qanunvericiliyi və təcrübə. Bakı, 2001, s. 575.

H.Əliyevin misilsiz xidmətləri danılmazdır. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəmizdə müstəqil milli mətbuat formalaşmağa başladı. Və siyasi əqidəsindən, həyata baxışından asılı olmayaraq, bu gün KİV-in məqsədi Azərbaycanın gələcəyi naminə bütün siyasi qüvvələri vətən, torpaq, millət, azadlıq ideyaları ətrafında birləşdirməkdən ibarətdir. Çünki siyasi ideyaların birləşməsi mətbuatın səmərəli fəaliyyətini təsdiqləyən amillərdən biridir.

Hələ 2001-ci ildə ümummilli lider H.Əliyev müxtəlif siyasi yönümlü qəzetlərin rəhbərləri ilə keçirdiyi görüşdə açıq bəyan etmişdi ki, «sizin siyasi dünyagörüşünüzdən, siyasi baxışınızdan asılı olmayaraq, Azərbaycan iqtidarına rəğbətiniz, ya nifrətiniz olmasına baxmayaraq, mətbuat Azərbaycanın iqtidarı üçün çox önəmli bir sahədir, çox vacib bir sahədir. Biz demokratiya yolu ilə gedərək, söz azadlığını təmin edərək bu yolda nöqsanları ardıcıl surətdə aradan qaldırmalıyıq və qaldıracağıq, söz azadlığı üçün bütün imkanları yaradacağıq»<sup>1</sup>.

Ölkəmizdə söz, fikir və mətbuat azadlığının təmin edilməsi üçün bu imkanlar yaradıldı.

Bu gün mətbuatımızın ideya istiqamətinə nəzər saldıqda görürük ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mətbuatı ilə tam eyni bir siyasəti təbliğ edir.

Ümumilikdə isə AXC dövrü mətbuatı müasir mətbuatımızın sələfi rolunda özünü tam mənada göstərir.

İstər əsrin əvvəllərində, istərsə də bu gün milli mətbuatımız müstəqil dövlət, sivil, demokratik vətəndaş cəmiyyəti qurmaqla yanaşı, cəmiyyətdə sosial ədalətin təmin olunmasında, milli şüurun, siyasi mədəniyyətin və bütövlükdə sağlam mənəvi dəyərlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Zəngin və böyük bir tarixi olan milli mətbuatımızdan bu müsbət xüsusiyyətləri öyrənməli və əxz etməliyik. Çünki Azərbaycanda qəzetçilik işinin milli-mənəvi dəyərlərə əsaslanması, ictimai-siyasi dəyərlərin daşıyıcısına çevrilməsi bir daha sübut edir ki, milli mətbuatımızın özünəməxsus yeri var. Bunu klassiklərimiz də bəyan edirdilər: «Mətbuatın təsiri ilə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Qafqazda siyasi, ictimai və milli bir fikir təşəkkül edirdi. «Əfkari-ümumiyyə vicud buluyordu. Həyatimilliyə üçün pək mühüm olan bir təqım məsələlər müzakirə olunuyordu. Qəzetlərin bugünkü milliyətlər təşəkkülündə oynadıqları rol məlumdur. Bu rolu onlar türklüyü üçün dəxi ifa ediyorlardı. Onlar xalqda həm milli

---

<sup>1</sup> Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin Prezident sarayında ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kütləvi informasiya vasitələrinin rəhbərləri ilə görüşü. “Azərbaycan” qəz., 18 dekabr, 2001.

duyğuları oyandırıyor, həm də məqaidi-milliyətdən olan məsələlər tənvir ediyordular»<sup>1</sup>.

XX əsrin əvvəllərində, o cümlədən AXC dövründə nəşr olunan milli mətbuatın əsas hədəfi xalqa təmənnəsiz xidmət etmək idi. Bu dövrdə informasiyaya əmtəə kimi baxılmırdı. Bir çox milli orqanlar xalqı maarifləndirmək, ideoloji baxımdan istiqamətləndirmək kimi funksiyalar daşıyırdı. Həmçinin AXC-nin ideoloji əsaslarını formalaşdıraraq, «türkçülük, islamçılıq, müasirlik» prinsipinə söykənərək azərbaycançılıq düşüncəsini cəmiyyətin şüuruna təbliğ edə bildilər.

**Dissertasiyanın əsas müddəaları və nəticələr müəlifin çap edilmiş aşağıdakı elmi məqalələrində və elmi konfranslardakı məruzələrdə əks etdirilir.**

1. XX əsr Azərbaycan mətbuatında siyasi azadlıq problemləri / Həsən bəy Zərdəbinin vəfatının 100 illiyinə həsr olunmuş elmi praktik konfransın materialları, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti, 27 noyabr, 2007, s. 100-102

2. Azərbaycan milli mətbuatında siyasi özünüdərk məsələləri // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), № 4 (58), Bakı, 2007, s. 206-207

3. XX əsr Azərbaycan siyasi jurnalistikasına bir nəzər // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), № 4 (64), Bakı, 2008, s.223-224

4. M.Ə.Rəsulzadə və “Təkamül” qəzeti // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), № 5 (65), Bakı, 2008, s. 227-229

5. Azərbaycanda siyasi jurnalistika // AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, № 7, Bakı, 2008, s. 359-365

6. “Hümmət” necə yarandı? // AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, № 7, Bakı, 2008, s. 378-383

7. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə siyasi nəşrlər / AXC-nin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2008, s. 94-96

8. H.Əliyevin Azərbaycan mətbuatı tarixinə aid olan fərman və qərarları/ AXC-nin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2008, s. 97-101

9. Azərbaycan mətbuatında siyasi jurnalistika və inkişaf // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), № 3 (69), Bakı, 2009, s. 239-240

---

<sup>1</sup> M.Ə.Rəsulzadə. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. Bakı, 1991, s. 22.

10. Azərbaycanca milli publisistikanın siyasi strategiyası (1918-1920) // Bakı Universiteti xəbərləri, № 2, Humanitar elmlər seriyası, Bakı, 2009, s. 204-208

11. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın siyasi müstəqilliyi və jurnalistikası // Federasiya elmi jurnalı, № 2 (57), Fevral, s. 46-51

12. Ümummilli ideyaların formalaşmasında jurnalistikanın rolu. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri. №4. Bakı, 2014, s. 446-450

13. О становлении и развитии политической журналистики в Азербайджане (1900 – 1920-е годы)// Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета, 2014, № 4, с. 156-164

**ФОРМИРОВАНИЕ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ  
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ В  
АЗЕРБАЙДЖАНЕ (1900 – 1920 г.г.)**

**Резюме**

Достижение политической журналистики в Азербайджане, период развития в жизни прессы, и вообще место и роль в общественно политической сфере сегодня важно и более актуально. Нельзя не отметить в современном обществе несомненно ответственность и важную роль которую играет пресса в политических отношениях и влияние на процессы. Неслучайно массовые средства информации из-за влияния на общественное мнение называют в переносном смысле «4 власть». В формировании общественного мнения, определение направления развития общественно-политического процесса, несомненно велико. Некоторые происходящие важные общественно-политические события и моральные процессы со стороны общественности воспринимается и оценивается, в основном становится возможным благодаря массовым средствам информации.

В Азербайджане обеспечение свободы слова и печати, роль СМИ в интересах государства и граждан велика. И поэтому в таких условиях изучение опыта и пройденный этап развития журналистики и в том числе политической журналистики необходимо. С другой стороны оказывает влияние на изучения и внедрения политической журналистики, в целом истории Азербайджанской печати, жизнь и деятельность представителей печати.

В двух десятилетиях XX века, жанр, тема, язык, стиль сильно отличался. И сегодня политическая журналистика отличается новым стилем, качеством и т.д. Несомненно, оно должно служить изучению прошлого, оценки, укреплению Азербайджанского государства, сохранению демократических ценностей, созданию стабильной среды в обществе, идею независимости, политическому взгляду и идеологию.

Нельзя забыть что, самое главное место занимает в формировании политической деятельности политическая идеология. Принадлежность субъекта политическая сила и его идеология. Естественно распространение данной идеологии это дело печати. Потому

что, после того как Азербайджан стал независим политическое убеждение начало со скоростью развиваться. В период независимости наряду с политическими достижениями независимость мышления более сильно выдвинулось вперед. Естественно здесь свою роль сыграла политическая журналистика. В начальные годы независимости при пробуждении и формировании политического мышления, СМИ рассматривая путь политической журналистики использовал его опыт и пройденный путь с пользой. Создание в Азербайджане гражданского общества, национальная солидарность и единогласие превратился в предмет вечной пропаганды. Итак, в политическом мышлении Азербайджанских граждан традиционно больше стало национальная независимость и национальная государственность.

В начале XX века в развитии Азербайджанской печати имели себе свойственное место политическая журналистика и публицистика. Созданные новые политические организации и их органы газеты и журналы в этот период на происходящие общественно, политические, культурные события из разных положений давали знать о своих позициях.

Таким образом, первый раз в стране в начале XX века были созданы органы печати, стоя с разных полюсов общественных, политических и революционных событий учитывая идеологию разных классов и служащей ей. Постепенно деятельность в этих органах печати началась борьба общественно-политических идей. Эту борьбу каждая политическая партия, организация вел в своих интересах.

В общественно-политической жизни 1918-1920-х годах особенно отличались те партии и организации, которые имели свою позицию.

Вообще в этот период политическая журналистика и публицистика начала больше развиваться. Еще до 20-х годов в литературно публицистическом творчестве М.Ахундова, Н.Везирова, З.Марагейна и других был заложен зачаток политической публицистике. Но только в 20-х годах наша печать начала давать свой урожай.

В диссертации охваченный период (1900-1920 гг.) богат противоречиями и контрастами. Это можно заметить и со страниц газет тех времен в начале прошлого века. Эта печать играла решающую роль в пробуждении национального мышления и в дальнейшем формировании национальной идеологии. Все это обширно изложено в разделах диссертации.

**THE FORMATION AND DEVELOPMENT STEPS OF POLITICAL  
JOURNALISM IN AZERBAIJAN  
(Years of 1900-1920)**

**Summary**

The investigation and estimating of establishment of Azerbaijani journalism, its development stages in press life and place in political surroundings is more actual and important at present. Taking into account that the penetration of press to political relations and processes closely, we can see that there is no doubt about its role and responsibility in our life. Mass media is metaphorically called as “fourth power”, as it has chances to influence public opinion. Its role and importance is very great in the formation of public opinion and in the determination of development directions of public and political processes as well. In realizing and estimating of a number of important political and social and spiritual processes, happening in the country and world by public is only possible due to the mass media.

In this condition, learning the experience and traditions, that political journalism passed and to benefit from it is very important.

From the other hand the investigation of political journalism also influences learning the press history of Azerbaijan wholly, the life and the way of creative work of its representatives deeply.

In the two decades of XX century the political journalism was different from the point of view of its subject, genre and language. Today political journalism has gained certain new quality and content changes. There is no doubt that learning the passed ways and their estimating must serve for the strengthening of Azerbaijan statehood, establishing of democratic values and creation of constant atmosphere in society. It must be taken into account that among the factors, that determine political activity, the political ideology occupies very important place. The political power that subject belongs and its ideology and spreading of this ideology is the work of press.

Because, after Azerbaijan gained its independence the political consciousness began to develop fastly.

Among the political achievements of independent period, the strengthening of national independent consciousness was spread vividly. It is natural that the political journalism had great role in it.

Beginning from the first years of independence mass media played great role for political journalism. The creation of citizen society in Azerbaijan, national alliance and solidarity became one the main themes. So, in the political consciences of Azerbaijani citizen the national and statehood traditions strengthened. In the beginning of XX century political journalism and publicism role had great for the development of Azerbaijani press.

Newly creating political organizations and their organs newspaper and journals expressed their positions towards the social, political and cultural events from various approaches. So, in the beginning of XX century for the first time in our country some press organs, serving the ideology of each class standing in different poles of political, social and revolutionary events began to create. The activity of these press organs began strengthening by and by and the struggle of social and political ideas in press began. Each organs of these organizations and political patries struggled for their ideology.

Especially the parties and organizations which had their positions in the social and political life in the years of 1918-1920 were very active. Generally, in this period political journalism and publicism began to develop fastly.

It is true that many years ago till that period there were embryos of political publicism in the creative works of M.F.Akhundof, N.Vazirov, Z.Maragein and others. But in the years of 1918-1920 these embryos have already been flourished in our press. This period which is dealt in the thesis work (years of 1900-1920) were full of contradictories and contrasting events. It is possible to see them in the press pages of that period. And this press later played decisive role in the formation of national ideology and national consciousness in the beginning of last century.

All of these have broadly been commented in the chapters of the thesis.

Kağız formatı 60 x 84 1 16. Sayı 100.

“Bakı Universiteti” nəşriyyatı,

Bakı ş., Az 1148, Z.Xəlilov küçəsi 23.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ  
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ  
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

---

*На правах рукописи*

**ЭЛЬНУР АЛЛАХВЕРДИ оглу НИФТАЛИЕВ**

**ФОРМИРОВАНИЯ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ  
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ В  
АЗЕРБАЙДЖАНЕ  
(1900 – 1920 г.г.)**

**АВТОРЕФЕРАТ**

**Диссертации на соискание ученой степени доктора  
философии по филологии**

**БАКУ-2014**